

Adam van Düren.

Föredrag hållet vid »Selskabets for Danmarks Kirkehistorie» möte i
Lunds domkyrka d. 21. sept. 1906¹⁾.

Af Otto Rydbeck.

Detta föredrag öfver Adam van Düren (Duren), som jag för snart två år sedan anmodats att hålla, gör ej anspråk på att vara en uttömmande monografi öfver konstnären ifråga. Det är snarast att betrakta som råmateriale till en sådan, som jag hoppas längre fram bli i tillfälle att fullborda. Beträffande mästarens verksamhet vid Lunds domkyrka har mitt arbete något underlättats af förefintliga dokument, i öfrigt ha monumenten själfva fått tala. Jag tror i alla fall, att föredraget i någon mån skall utfylla de luckor, som finnas i den förut föga kände Adam van Dürens historia.

Näst Donatus, Lunds domkyrkas förste arkitekt och Zettervall, dess nyss pensionerade, finnes det näppeligen någon till namnet känd, hvars verksamhet varit af så stor betydelse för kyrkan som Adam van Düren. Den ende, som skulle kunna jämföras med honom, vore den okände mä-

¹⁾ Efter föredraget utdelade arkivarien L. Weibull till närvarande medlemmar af »Selskabet for Danmarks Kirkehistorie» och andra åhörare ett särtryck benämndt »Adam van Düren» ur ett under tryckning varande arbete kalladt: »Studier i Lunds domkyrkas historia». Visserligen torde innehållet i nämnda skrift — som behandlar mästarens Lundavistelse med omnämnande af hans arbeten på Glimmingehus och i Stockholm — komma att revideras, innan den ånyo släppes ut, men jag anser mig dock böra redan i det följande bemöta en och annan punkt i densamma. — Föredraget lämnades till trycket d. 22 Okt. 1906. Kort efteråt utkom W.s bok, nu med flera tillägg och ändringar. Jmfr. bl. a. anm. pp. 627, 632.

stare, som efter branden 1234 restaurerade kyrkan, eller måhända — Brunius; men under det att den lärde professors arbete var af restaurerande, och kanske t. o. m. i någon mån konserverande art — ty Brunius var i mångt och mycket före sin tid — så satte van Düren djärft sin egen tids och sitt eget kynnes originella prägel på de byggnadsverk och skulpturer, som han omgjorde eller nyskapade.

Att hågkomsten af mästern Adam ej drunknat bland mängden af kyrkans arkitekter beror emellertid ej blott på den särprägel, som utmärker hans arbeten. Ännu mindre torde det ha sin orsak i de fåtaliga skrifna dokument, hvari han är nämnd. Den viktigaste orsaken torde ligga i de minst sagdt originella, med mystiska inskriptioner försedda skulpturverk i kyrkan, hvarest konstnären själf inhuggit sitt namn »Adam van Duren«.

Corylander omtalar, i sin »Berättelse om Lunds Domkyrka«, »van Dure«, som han kallar mästaren, och anser honom vara plattysk till börd. Brunius och senare svenska författare omnämna honom, ovisst af hvilken anledning, såsom holländare. Språket i de inskrifter, som finnas i kyrkan, ådagalägga emellertid till fullo, att han varit af tysk härkomst.

Mästarens namn, van Duren eller Düren, gör, att man kommer att tänka på en af de tyska orterna Düren såsom hans fädernebygd. Vid ett besök i Köln fick jag på stadsarkivet där veta, att en konstnärsfamilj med namnet Duyren existerat därstädes under slutet af 14- och början af 1500-talet. Af denna familj omtalas i Merlos »Kölnische Künstler« ej mindre än åtta manliga medlemmar, af hvilka två äro kända som målare af betydenhet, och en som glasmästare eller antagligen glasmålare.

Mellan Köln och Aachen ligger en liten stad vid namn Düren. För att söka upplysning om, huruvida ofvannämnda konstnärsfamilj ledde sitt ursprung från denna stad, afreste jag dit. Tyvärr var där intet att finna, ty staden hade afbränts under 30-åriga kriget, och alla handlingar hade då

förstörts. St Anna-kyrkan tycktes nästan vara det enda, som någorlunda undgått förstörelsen. I denna funnos visserligen byggnadsdelar, som måste vara utförda i slutet af 1400-talet, i grotesk anda liksom mästern Adams arbeten, men intet kunde gifva någon bestämd ledtråd för fortsatta undersökningar efter familjen van Düren.

Har emellertid detta vid Köln under kortare tid fästade konstnärsnamn verkligen sitt ursprung från ofvan omtalade stad, så kan knappast något samband existera mellan det samma och det i Lunds domkyrka inristade. Det språk, som mästern Adam van Düren använt är nämligen — enligt *Jahrbuch des Vereins für niederdeutsche Sprachforschung* 1883 p. 125 — nedersachsiska och mästarens hembygd torde vara att söka i Westphalen i någon af de båda orterna Düren, som ligga i denna provins¹⁾. Härom äro filologerna ense.

Naturligtvis är det ej på något sätt uteslutet att denna familj van Düren verkligen inkallats från Westphalen till Köln, dit konstnärer hämtades från vidt skilda trakter i och för dömens fullbordande. Ingen af de medlemmar af släkten, som omtalas i Merlo, bär namnet Adam. En mästare med detta namn men utan känt tillnamn omtalas emellertid af samme forskare. Det är en »lapiscida» en stenhuggare, som år 1487 kallas från Köln till Xanten för att arbeta på kyrkobyggnaden där. I senaste upplagan af Merlo, utg. af Firmenich-Richartz, står, att denne dog två år efteråt, alltså 1489. Någon källa är emellertid ej angifven. Då första upplagan af Merlo endast meddelar, att mästern Adam omnämnes under åren 1487—89, och att han sedan försvinner ur räkenskaperna, så är det troligt, att Firmenich-Richartz andast af denna orsak slutit sig till, att han aflidit. Paul Clemen, Rhenprovinsens konservator, som jag i denna sak rådfrågat, kunde ej heller finna annat skäl för Firmenich-Richartz meddelande.

¹⁾ Weibull säger (p. 3) utan minsta bevis: »Hans födelseort var staden Düren sydväst om Köln». (Sedermåra ändradt till Westfalen).

Om denne mäster Adam finnes tyvärr blott tvenne korta notiser, men ingen uppgift om, hvarifrån han var, eller hvilken släkt han tillhörde. Om han kunde vara en van Dören, som från Xanten begaf sig till Norden och där verkade nästan hela sitt lif, är tyvärr ej möjligt att nu afgöra — på Glimmingehus kallar mästaren sig 1505 endast Adam och likaså i Lunds domkyrka år 1525. De bristfälliga afbildningar, som finnas från kyrkan i Xanten, lämna ej någon upplysning. Ännu äro likväl ej mina undersökningar afslutade i denna sak, måhända kan framtiden lösa gåtan om konstnärens hembygd.

*

*

*

Ofvanför ingången til Glimmingehus finnes en stensulptur framställande byggherren och hans båda hustrur. Å denna står inhugget: Anno domini m c d x c i x annen Sancte Valborge dag, tha lade jak Jens Holgersøn första stenen i grundvalen i thette hus. — I tredje våningen är en liten relief infälld föreställande Kristi korsfästelse. På ena sidan om korset står jungfru Maria stödd af Johannes¹⁾, på den andra knäböjer Jens Holgersen. Öfverst å ramen har bildhuggaren inristat årtalet 1505, och till höger där om sitt namn Adam.

De nämnda åren 1499—1505 beteckna den ungefärliga tid, som åtgick för uppförandet af Glimmingehus och namnet Adam dess byggmästare. Ty ej blott dessa båda reliefer, utan äfven skulpturer i alla våningarne vittna om, att denne mäster Adam haft att göra med byggnaden från början ända till dess fullbordan. Såväl figurbehandlingen som ornamentiken visa, att mästaren är identisk med den Adam van Dören, som utfört ombyggnaden af Lunds domkyrka. Så är den tredelade figurreliefen öfver ingångsporten en motsvarighet till den skulptur, föreställande S. Laurentius, jungfru Maria och Knut den helige, som prydt sydöstra

¹⁾ Ej Jens Holgersens båda hustrur som Weibull (p. 4) oriktigt uppgifver.

sträfpelaren vid domkyrkan och en liknande å den nu ned-rifna predikstolen, som haft sin plats på Krafts kyrkogård här i Lund. Den i samma rum som korstävelsereliefen å

Fig. 1. Detalj från spisel å Glimmingehus.

Glimmingehus befintliga bilden af jungfru Maria med barnet måste likaledes vara utförd af samma hand som Mariabilden å ofvannämnda sträfpelare och predikstol. Den namnteckning Adam, som förekommer å korstävelsereliefen, är f. ö. fullkomligt lik mästarens signaturer i Lunds domkyrka, mycket annat att förliga.

Redan Brunius konstaterade likheten mellan skulpturer å Glimmingehus och i Lund, fastän han ej upptäckt signaturen. Men med det ofvannämnda vill jag endast hafva sagt, att van Düren ej tillfälligt uthuggit den signerade reliefen å Glimmingehus, utan att nästan alla såväl figur- och ornamentskulpturer som äfven byggnadsskulpturer, kolonner, pelare, spisar, fig. 1, dörromfattningar m. m. äro af honom, eller efter hans ritning utförda, alltså att han varit den verkliga byggmästaren.

Det är således intet tvifvel om, att denne tyske konstnär konstruerat och uppbyggt detta märkliga hus och försett det med alla »moderna bekvämligheter», värmeledning o. d. Ty det förefaller mig, som om de s. k. talrören tjena sistnämnda ändamål. Det var säkerligen en okänd lyx, som utvecklades i den mäktige sjöhöfdingens boning, hvilken kan betecknas som ett utvecklingsled mellan det medeltida tornet eller kärnan och renässansslottet.

En särdeles intressant detalj å Glimmingehus är den i det förut omnämnda, nordvästra rummet i tredje våningen befintliga dörröppningen, som leder till sydöstra rummet. Omfattningens såväl form som ornamentik påminner nämligen slående om gotländska portaler, och funnes ej ett par detaljer, som erinrade om van Düren såsom den kraftiga hålkälen kring omfattningen jämte den trebladiga blomman vid hålkälens början, så skulle man vara böjd för att antaga, att portalen ditflyttats från Gotland. Äfven å kragstenarne i nämnda rum finnas reminiscenser af gotländsk ornamentik. Det ser nästan ut, som om borgherren i sitt rum ville bevara minnet af sitt höfdingeskap på Gotland. Då dessutom bl. a. gotländsk kalksten förekommer i byggnaden, så skulle jag hålla före, att v. Düren antingen haft en gotländsk stenhuggare till hjälp eller snarare att han verkligen besökt Gotland, vare sig för att där göra studier — måhända träffades han och Jens Holgersen där för första gången — eller för att åt byggnaden utsöka lämpligt stenmaterial.

Glimmingehus tyckes också ha varit förebild för flera skånska borgar. Ett ännu kvarstående bevis härpå är det ej långt aflägsna stenhuset på Örup. Man skulle vara frestad att tro, att van Düren uppfört äfven detta, helst det vid denna tid egdes af en bror till Jens Holgersen och har ett yttre, som i ganska hög grad påminner om Glimmingehus. I det inre finnes emellertid intet, som ger stöd åt ett sådant antagande; byggnaden tyckes snarare vara en betydligt försämrad kopia af Glimmingehus.

Kristian I säges till det gamla tornet (Blaataarn) i Köbenhavns slott ha fogat en flygel i väster, rådstufllygeln. Denna tillbyggdes ytterligare med riddarsalsflygeln, som fullbordades måhända först under konung Hans' regering. Till riddarsalen, som var belägen i dess öfversta våning, ledde en väldig trappa i två afsatser inne på gården. På hvar sin sida om denna trappa reste sig nedtill, enligt en teckning från början af 1700-talet, en hög, kraftigt profilerad stenhäll, försedd med relief på framsidan. Dessa stenhällar räddades undan vid slottets förstöring och förvaras nu inmurade i portgången till »Prinsens Palais». Å den ena afbildas konung Hans, å den andra en drottning, som man stundom kallat för Dorothea, Kristian I's gemål, och vanligen för Kristina af Sachsen, konung Hans' drottning.

Bilden af konung Hans är daterad 1503 och visar otvetydigt, att dess upphofsman varit Adam van Düren. Drottningen tyckes däremot vara utförd af en annan hand, och har ej blifvit färdig. Vapenskölden nedtill är ej fullbordad, ej heller årtalet utsatt.

Denna bild har utförts senare än den förra och med denna som förebild. Det finnes skäl som tala för att den måhända är utgången från Claus Bergs, den af drottning Kristina så varmt omhuldade konstnärens, verkstad.

Då man första gången ser dessa bilder kommer man visserligen att tänka på van Düren såsom deras möjliga upphofsman, men man känner sig ej öfvertygad därom.

Orsaken härtill är bl. a. den, att, då båda tyckas vara utförda som pendants och stort sedt äro till ornamentiken hvarandra lika, så förutsätter man, att de äro utförda af samma hand. Härtill kommer att bådas näsor äro afslagna och ersatta med sådana af cement, hvilket gifver en missledande karaktär åt ansiktena. Vid närmare undersökning finner man emellertid, att ornamentiken å drottningstens är smäckrare och siriligare hvarjämte bilden af drottningen är placerad betydligt högre upp än konung Hans. Hennes dräkt faller också i rikare, skarpt brutna veck, som ej ha någon motsvarighet i den tyngre, men något mjukare fallande dräkten hos konung Hans, ej heller hos någon af van Düren med säkerhet utförd figur.

Att bilden af konung Hans huggits af van Düren kan ej betvivlas, då man jämför densamma med konstnärens öfriga skapelser. Redan stenhällens kraftiga, något plumpa kontur öfverensstämmer väl med denne konstnärs arbeten, vidare den kraftiga hålkälen, den breda affasningen, som medelst ett treblad öfvergår i den förra, det kraftiga rankverket med korsblommor och krabbor, hvilka liksom den å slutstenen uthuggna rosen lifligt erinra om motsvarigheter å ärkebiskop Birgers gravvård. Ytterligare bestyrkes denna åsikt af formen på den brutna sköld, å hvilken årtalet 1503 är inristadt, vidare siffrornas utseende, typen å det ena lejonet — det andra har delvis utförts af samme man, som huggit drottningreliefen — samt det i fonden bakom konungen befintliga täckelse, som fasthålls med fyrkantiga naglar liksom så ofta hos van Düren. Slutligen visar dräktens fall, de karaktäristiska dragen kring munnen och ögonen jämte vapenskölden nederst, att vi här ha att göra med ett verk af den eljest vid Glimmingehus verksamme konstnären¹⁾.

¹⁾ Weibull säger (p. 29) om bilden af konung Hans »och dess motstycke framställande drottning Kristine», att »själfva uppfattningssättet och hela den skulpturella behandlingen äro icke hans (van Dürens). Skulle man i Lunds domkyrka söka samma mejsl som

Men hvarför skulle van Düren ej ha utfört drottningens bild, och hvarför blef vapenskölden på denna aldrig färdig? Hvad vet jag! Måhända fick konstnären aldrig tid därtill. Måhända också har konung Hans låtit bilden utföras så långt senare i tiden, att den ej blifvit färdig förrän efter konungens död, då efterträdaren ansett onödigt, att fullborda vapenskölden. Någon annan förklaring är jag ej nu i stånd att lämna¹⁾.

Hvilken andel van Düren haft i uppförandet af själfva riddarsalsflygeln har jag mig ej bekant, men det är troligt att han gjort mera än endast reliefbilden.

På ärkebiskopstolen i Lund satt under den tid, hvarom här är fråga, den myndige Birger Gunnersen. Hos honom fick mästern Adam anställning, sedan han lämnat Jens Holgersens tjenst. Den egentliga orsaken till hans tillkallande torde vara att söka i ärkebiskop Birgers sedan länge närda plan att uppbygga ett kapell för firandet af en »evig» gudstjenst till Guds, jungfru Marias, S. Laurentius' och alla helgons lof. Denna gudstjenststiftelse, hvilken Birger länge planerat, gaf anledning till den vidlyftiga ombyggnad af kyrkan, som nu blef igångsatt. Ombyggnaden tyckes, så vidt man af dokument och själfva monumentet kan döma, ha omfattat: en stor del af båda tornen och västgafveln, kryptan, södra korsgafveln, norra korsgafveln med tillhörande takhvalf och delar af angränsande partier samt sträf-

å dessa bilder, skulle det vara å den gravsten, som en gång täckte Jens Brostrups stoft. Såsom af ofvanstående framgår, är W.s uppfattning fullkomligt oriktig. (Uppfattningen sedan modifierad).

¹⁾ Mina fortsatta undersökningar ha öfvertygat mig om, att reliefen icke föreställer konung Hans' drottning, utan Kristian II's drottning Isabella. Hela ansiktsformen och särskildt den karaktäristiska underläppen talar härvidlag ett tydligt språk — man jämföre bilden å altartaflan i Odense och särskildt den i Helsingör samt de båda porträtten i Danmarks Riges Historie — hvarjämte ornamentiken har en yngre prägel än å konung Hans' bild. Relieffen har säkerligen utförts strax före konungaparets flykt, hvilket tillfredsställande förklarar, hvarför den lämnades ofullbordad.

pelare m. m. Dessutom skulpturer och inredning. Att i detalj beskrifva denna ombyggnad skulle här taga allt för lång tid i anspråk, jag måste därför inskränka mig till en mera summarisk redogörelse.

Ursprungligen hade biskopen tänkt sig, att jungfru Mariæ tider skulle förläggas till ett kapell mellan norra sidoskeppet och norra tornet. Grundstenen till detta kapell var redan framkörd, då konung Hans kom till Lund och förmådde Birger att afstå från sin plan och i stället förlägga gudstjenststiftelsen till kryptan.

Då man vet, att mästern Adam till stor del ombyggt kyrkans båda torn — dessa voro synnerligen illa medfarna, måhända på grund af Karl Knutssons framfart — så ligger det nära till hands att antaga, att restaureringen af norra tornet utfördes eller rättare påbörjades, innan det angränsande kapellet kunde byggas. Härpå tyder också den omständigheten, att i detta torn hängde en klocka, på hvilken stod angifvet, att den gjöts år 1513, »regno vacante«, alltså i början på året. Vid denna tid torde alltså norra tornet ha stått färdigt. Det södra¹⁾ har antagligen tagit något längre tid, enär det måste undergå en ännu grundligare ombyggnad än det norra, för att den af Chytræus omnämnda bålstora klockan Maria-Laura, skulle kunna inrymmas i det-

¹⁾ Weibull säger (pp. 31 och 33), tydligen stödjande sig på något yttrande af Zettervall, att södra tornet varit åttkantigt. Det skulle för vetenskapen vara af största intresse, om något sådant kunde ledas i bevis. Emellertid säger Brunius »hvars mening«, som Weibull själf säger, »knappast kan jäfvas«, i sin Beskrifning om Lunds domkyrka p. 240, att »södra tornet ursprungligen haft samma anordning som det norra«, och att »dess hela påbyggnad består till yttre och inre beklädnad af tegelsten i munkband, till kärnan af gråsten«. Detta yttrande af den som medeltidsarkeolog ojämförligt kunnigare Brunius kullkastar Z:s teori om ett åttkantigt torn. Denna teori torde ha sin grund i, att södra tornet fick en särskild konstruktion — för omständlig att här relatera — i och för den stora klockans skull. Lika obevisadt är, att södra tornets nedre kolonettgalleri skulle af mästern Adam lämnats orubbadt.

samma. Det ser ut som om äfven skeppets västgafvel blifvit ombyggd, åtminstone kan det stora tredelade fönstret där mycket väl ha inslagits af mäster Adam.

På konung Hans' råd och med kapitlets gillande lät Birger således sin gudstjenststiftelse förflyttas till kryptan. Denna var emellertid mycket förfallen, och golfvet stod delvis under vatten, hvadan en vidlyftig reparation var af nöden. Reparationen varade i flera år, och först 1514 tyckes den ha varit fullt afslutad. Dock blef, enligt Weibulls förtjenstfulla undersökning af Sanctuarium Birgerianum, denna stiftelseurkund affattad våren 1512, och det är troligt, att kryptan redan dessförinnan kunde tagas i bruk för gudstjenstfirandet. — Det arbete, som byggmästaren utfört i kryptan, bestod i torrläggandet af den samma och i reparationer å hvalfven samt de byggnadsdelar, som tagit skada af fukten. I samband härmed nedlades, från den i norra delen befintliga brunnen, en vattenledning, som gick ut genom en öppning i tvärbyggnadens södra sida och därifrån i en stenlagd ränna till en stor brunn vid skolstättan nära kyrkoristen och till en annan brunn nedanför denna, hvarifrån den gick söderut till andra brunnar i staden. — Dessutom byggdes ett nytt högaltare i kryptan och väster därom ett ståtligt grafmonument öfver ärkebiskop Birger. Koret afstängdes med ett skrank, och inom detta uppställdes 30 korstolar, af hvilka knappast någonting nu finnes kvar.

Slutligen, då kryptan i öfrigt stod färdig, lät ärkebiskop Birger sin byggmästare uppföra ett konstrikt kar omkring brunnen. Detta smyckades med figurscener i relief och åtföljande sentenser på plattyska, hvilka tyckas utgöra illustrationer till den tidens historia och måhända delvis ha sin orsak i det spända förhållandet mellan den världsliga och andliga makten. Ännu på Corylanders tid tyckes man i alla fall haft denna åsikt. Åtminstone brukade »kyrkodrängen» då förtälja, att den hungriga lusen, som bet fåret (framställningen på västra sidan), fig. 2, var konung Kristian som

velat göra våld på kyrkan, om icke kedjan d. v. s. bannlysningen hejdat honom.

Hvilken ståndpunkt mästern Adam, som å brunnskaret

Fig. 2. Västra gafvelhällen å brunnskaret i Lunds domkyrkas krypta.

inristat hela sitt namn jämte årtalen 1513 och 1514, tagit mellan konungen och biskopen är ej godt att säga. Nederst å ena sidan har han inhuggit följande ord, äfven de på plattyska: »dat anbegyn dat heft ein got behagen, dat end' dat moet den last dragin« (beggynnelsen är angenäm, men slutet måste bära bördan). Denna mening jämte andra af lik-

nande innehåll återfinnas på flera ställen i kyrkan och tyckas antyda, att mäster Adam ej varit i allo belåten med sin ställning. Ofrivilligt sätter man detta i förbindelse med det af två drängar underblåsta halster, hvarpå ärkebiskopens hufvud hvilar å grafmonumentet, fig. 3, och frågar sig, om mästaren tillåtit sig att gyckla med sin mäktige byggherre, en misstanke som antagligen likväl är oberättigad.

Innan arbetet i kryptan afslutats, tyckes van Düren ha till större delen ombyggt tvärskeppets södra gavel. Den rad af groteska masker, som går tvärs öfver densamma upptill, vittnar om hans hand, troligen också det väldiga tredelade fönstret därunder¹⁾.

På västra sidan af den kraftiga sträfpelare, som från sydost anslöt

Fig. 3. Från ärkebiskop Birgers grafmonument i Lunds domkyrkas krypta.

¹⁾ Weibull påstår, att detta fönster, »som härrörande från medlet af 1200-talet upptog gavelmurens midt, minskades i bredd». Men ett fönster af omnämnda konstruktion kunde näppeligen slås in i Lunds domkyrka på midten af 1200-talet. Än mera, fönstret sådant det förekom i början af förra århundradet var, liksom i ännu högre grad det motsvarande å västfasaden, karaktäristiskt för slutet af medeltiden, och den fönster-omfattning, som skulle ha »minskats i bredd», är endast den för fönster af sådan konstruktion alltid brukliga aflastningsbågen.

Att mäster Adam uppfört »törnekronan» å absiden (Weibull p. 29) är visserligen troligt men icke på något sätt bevisadt. Lika obevisade äro flera andra påståenden, som dock ej beröra mäster Adam och därför här kunna utelämnas, såsom åsikten att trätak täckt midt- och tvärskepp (p. 1), att kryptans högaltare ombyggdes 1288 (p. 19) m. m. Det vore emellertid af största betydelse för kännedomen om domkyrkans historia, om W. kunde lämna bevis för dessa teorier.

sig till gafvelhörnet, och som antagligen uppförts för att stödja hvalfvet vid gafvelns ombyggnad, var en relief infälld, föreställande S. Laurentius, jungfru Maria och Knut d. helige. Under dessa kyrkans patroner voro tre sköldar anbragta med konung Hans', drottning Kristinas och ärkebiskop Birgers vapen. Men konung Hans dog i början af år 1513. Alltså är det tämligen troligt, att gafvelmur och sträfpelare uppförts före nämnda tid. Sträfpelaren är nu rifven, men reliefen blef inmurad invändigt i södra korsgafveln. Den å pelaren befintliga vattenkastaren i skepnad af ett vädigt gapande odjur, förvaras ännu i kryptan.

Inom Krafts kyrkogård, som var belägen öster om kyrkan, fanns ännu på Corylanders tid en mindre plats omgifven af murar i söder och öster och af ett kapitelhus i norr. I sydöstra hörnet af denna fyrkant stod en predikstol¹⁾, hvars bröstning var försedd med tre sandstensreliefer framställande ofvannämnda figurer jungfru Maria, S. Laurentius och Knut den helige. Deras omfattning bestod af en kraftig hålkål likadan som på biskop Birgers gravvård. Predikstolen jämte angränsande murar nedrefvos på 1780-talet. Den fragmentariska bild af jungfru Maria med barnet, som ännu förvaras i kryptan, utgör emellertid en rest af denna predikstol, från hvilken enligt Sjöborg aflatskrämaren Arcimboldus utdelat syndernas förlåtelse. Den skulle i såfall ha stått färdig o. år 1518.

Det mest själfständiga byggnadsarbete, som mästern Adam utfört i Lunds domkyrka, är ombyggnaden af korsflygelns norra del. Måhända stodo förändringarne af tvärskeppet i samband med eller förorsakades de af reparationen af kryptan. Det arbete, som här utförts, är ganska betydande. Korsflygelns norra hvalf nedtogs. Likaså nästan hela norra gafveln och angränsande del af västra omgifningsmuren. Murarne uppfördes på nytt och försågos med nya fönster-

¹⁾ Det är sålunda oegentligt att, såsom W. (p. 30), tala om »ringmurens predikstol».

öppningar och utvändiga prydnader¹⁾. Ett nytt korshvalf inslogs, men hvarje hvalfkappa bröts på midten. Å hvalfribsor och stödjepunkter anbragtes skulpturer föreställande bl. a. Kristi pinoredskap (på sköldar å hvalfribsorna) samt evangelistsymbolerna. Å den östra, mellersta kragstenen är ett manshufvud med stiliseradt hår och skägg afbildadt i relief²⁾. På dess panna har stenhuggaren anbragt en bindel med några bokstafs- och siffertecken, som äro svåra att tyda. Motsvarande västra kragsten är likaledes huggen som en mask, fastän mera karrikerad än den förra och tyckes äfvenledes ha skriftecken anbragta på pannbindeln, fastän dessa sitta så högt upp, att de endast otydligt kunna skönjas. Att tolka den östra kragstenens skriftecken tyckes emellertid vara omöjligt, så länge de motsvarande å den västra ej äro dechiffrerade.

Utvändigt smyckades gafveln med nicher, fönster och skulpturer, och det ser ut som om konstnären varit särskildt intresserad af denna del utaf kyrkan. Å det väldiga tredelade fönster, som uppfördes ofvanför Marthas kapell, där Anders Sunesen fått sitt sista hvilorum, anbragtes bilderna af en man, en kvinna och ett barn. De båda förstnämnda äro utförda som byster eller riktigare som hufvuden, å de kragstenar, som uppbära fönsteromfattningens hvalfbåge, lindebarnet åter tjenstgjorde som slutsten i densamma. Detta senare är nu försvunnet, men bysterna sitta kvar på sin ursprungliga plats.

Jag har förut i en liten uppsats om Adam van Dürens verksamhet i Stockholm påpekat, att jag anser dessa hufvuden vara porträtt af mästern Adam och hans hustru. Att

¹⁾ Att en helgonbild uppsattes under drakfigurerna å den nya gafveln (Weibull p. 28) är ej bevisadt. Å en detaljteckning af gafveln från midten af 1700-talet, alltså före gafvelröstets förändring finnes ingen sådan anbragt.

²⁾ Weibull anser (p. 28), förmodligen på grund af skriftecknen, att detta hufvud skulle vara porträtt af byggmästaren. Då äfven den midt emot befintliga masken tyckes vara försedd med liknande, är denna slutsats något förhastad.

de äro porträtt torde vara svårt att bestrida, särskildt manshufvudet. Detta företer en likhet med de manliga idealfigurer som mästern Adam skapat såsom S. Laurentius och Knut den helige, en likhet, som, förenad med andra speciellt karaktäristiska drag, särskildt hufvudets egendomligt formade nedra parti, utomordentligt väl motsvarar den egendomliga, missnöjda men likväl kraftfulla natur, hvarom van Dürens skapelser såväl som hans inskrifter bära vittne¹⁾. Det kvinnliga ansiktet återfinnes ehuru något föryngradt i den fordom å kyrkans sydöstra sträfpelare anbragta bilden af jungfru Maria, som måste utförts före år 1513, och ännu tidigare o. år 1505 ytterligare föryngradt å en Mariabild å Glimmingehus.

Platsen hvarpå skulpturerna äro anbragta såsom bärestenar i den del af kyrkan, som helt och hållet nybyggts

¹⁾ Weibull säger kategoriskt (p. 24 o. 28—29), att dessa porträttbyster »föreställande konung Hans och drottning Kristine, i den södra (korsflygeln) samma personers vapenbilder, lämna här en kronologisk anknytningspunkt». Att utan andra bevis än en skenbar likhet mellan mansbysten och ett porträtt af konung Hans fixera detta är djärft. Platsen i fönstrets stjärkbåge, ända upp under hvalfvet är en väl oansenlig plats för ett härskarpar. De äro ej ens afbildade som byster endast själfva hufvudena sticka fram, iklädda enkla borgerliga hufvudbonader utan spår af furstliga emblem. Att sammanställa detta förhållande med de tre vapensköldar, som nu äro placerade midt emot i södra korsgafveln är fullkomligt oegentligt. Ty dessa sutto ursprungligen utvändigt, å den stora sträfpelaren i sydost. Och det var ej endast konungens och drottningens, utan äfven biskop Birgers sköld. Och denne kan dock ej identifieras med lindebarnet, som utgjorde den tredje figuren i fönstret! — Om man också kan spåra någon likhet mellan manshufvudet och den i Prinsens Palais befintliga näslösa bilden af konung Hans — en likhet, som finnes mellan nästan alla af mästarrens, visserligen karaktäristiska, men, som i allmänhet under medeltiden, föga individualiserade ansikten — så finnes det i alla fall ej den aflägsnaste likhet mellan kvinnohufvudet och drottning Kristina. Och figurernas relativa ålder passar ej heller in. Denna tolkning af hufvudena synes mig mycket vågad och i ännu högre grad obevisad.

af van Düren, måste anses synnerligen passande för placandet af byggmästarens bild.

Slutstenen i fönsterbågen utgöres af ett lindebarn. Vi ha alltså här en samhörig framställning af mannen, kvinnan och barnet. Hvarför ej Adams eget barn?

Vid reparationen å kryptan fick Adam van Düren se bilderna af jätten Finn, jättehustrun och barnet. Eller riktigare. De gingo troligen ej då under detta, senare tillfogade, oriktiga namn. Att de ej voro troll, har bl. a. Becketts undersökningar visat. Men i en sak har nog sagan rätt. De voro kyrkans byggmästare samt dennes maka och barn. Följande den äldste byggmästarens exempel har Adam van Düren i den af honom nyskapade delen af kyrkan förevigat bilden af sig själf med hustru och barn. Så är min tydning, måhända är det den rätta.

Men var mäster Adam gift? Svaret blir jakande. — I Olaus Stisens förteckning öfver Lunds domkyrkas grafskrifter (af år 1665) nämnes, omedelbart efter biskop Birgers graf och det äfvenledes af mäster Adam förfärdigade brunnskaret, ett stenkors, som stått på Krafts kyrkogård med följande inskrift: Her ligger begrafven Birgitte ADAMS med sine børn, som døde her i Lund Sanctæ Lucie dag Anno Domini 1520 etc. Det fanns ännu kvar på Corylanders tid och har efter allt att döma blifvit upprest öfver mästarens hustru och barn.

Det är väl knappast troligt, att mäster Adam fick vara närvarande vid deras bortgång. Säkerligen hade han då redan lemnat Lund.

Före denna tid, och före ärkebiskopens år 1519 timade frånfälle, tyckes van Düren ha användts till ännu ett byggnadsföretag. Borgeby gård hörde sedan gammalt under ärkebiskopen i Lund. Under Karl Knutssons härjningar blef emellertid gården nedskjuten och afbränd. Men ärkebiskop Birger hade många afundsmän och stod t. o. m. en tid i ett spändt förhållande till konungamakten. Hvad är

naturligare, än att han, kanske just vid tronskiftet, låtit återuppbygga det gamla fästet.

Å gården finnes kvar ett torn, som ännu på Corylanders och Gillbergs tid (alltså midten af 1700-talet) kallades Börjes torn. Det namnet bär tornet ännu i dag, fastän det blifvit fullständigt ombyggt af Zettervall. I dess hvälfda källare har arkitekten emellertid använt en del af det gamla hvalfstödet, ett kapital, som är af så karaktäristisk form, att det säkerligen måste tillskrifvas van Düren. De öfriga kvarstående byggnaderna äro ett halft århundrade yngre.

Äfven efter ärkebiskop Birgers bortgång fortsatte mästern Adam sitt arbete med kyrkans fulländning. Dock ej omedelbart, ty strax efteråt finnes han i Stockholm. Jag har redan förut i »Fataburens» 3de häfte skildrat hans verksamhet där och vill därför fatta mig kort.

Då konung Kristian och de danske i året 1520 drogo till Stockholm för att underkufva svenskarne, har van Düren följt med. Eller också har han ditkallats omedelbart efter stadens eröfring, hvilket skedde i September samma år. Förr kan han i hvarje fall ej ha börjat sitt arbete där. Måhända var hufvudändamålet, att den skicklige byggmästaren, förut väl pröfvad i slottsbyggnadskonst, skulle försätta det gamla slottet i Stockholm i godt och stridbart skick. Huru härmed förhåller sig är ej godt att säga, men i Stockholms Storkyrka har den originelle konstnären lemnat tydliga spår efter sig. Han tyckes här i sydöstra delen af kyrkan ha uppfört ett kapell, af hvilket pelare ännu äro bevarade. På sockeln till en utaf dessa har mästern Adam i stenen uthuggit bilden af ett lejon och en lejoninna, som med klorna söka fånga en slingrande ål¹⁾. Ofvanför denna figurframställning är en kalkstenstaffla infälld i muren, å

¹⁾ Weibull, som icke torde varit i tillfälle att se skulpturen ifråga, upptager (p. 36) hvad jag redan förut i min uppsats »Ålen och lejonen i Stockholm Storkyrka (Fataburen 1906, h. 3, p. 171) fastslagit, nämligen att denna skulptur haft mästern Adam till upphofsman.

hvilken i upphöjda bokstäfver är ristad följande inskrift på plattyska, figg. 4 och 5:

der : ael : is : fet : ok : | en : stark : fisk : mit : | ledegen :
henden : | is : he : nicht : gut | to : fangen : dat : is : wis : 1521 |
weir : en : wil : vor | waren : de : mot : | nene : seke : edder : | ki-
sten : an : em : | nicht : sparen :

I öfversättning skulle detta lyda: Ålen är fet och en stark fisk, han är icke lätt att fånga med blotta händerna, det är säkert 1521. Den, som vill hålla honom i förvar, han får hvarken spara på säckar eller kistor.

Huruvida ålen betyder Slagheck och lejonen svenskarna, eller om ålen betyder Sverige och lejonen Danmark, det vill jag lämna därhän. Faktum är, att bilderna huggits af van Düren i året 1521, och att kapellet måste ha byggts samtidigt.

Länge kan mästern Adam ej ha vistats i Stockholm, ty danskarnes makt i Sverige led mot sitt slut. Det är dock möjligt, att han hölls innesluten i Stockholm ända tills detta återeröfrades af svenskarne alltså till Juni 1523. Längre kan han i alla fall ej ha stannat där, och snart finna vi honom åter i Lund.

Efter återkomsten från Stockholm har mästern Adam således fortsatt sitt arbete i Lund. Det finnes i kryptan en grafsten af så karaktäristiskt yttre, att den måste tillskrifvas honom. Den bär årtalet 1524, St. Hans afton. Vidare kan man konstatera, att han om- eller nybyggt sträfpelare å kyrkans såväl södra som norra sida. Att åtminstone en af dessa uppförts efter Stockholmsvistelsen, bevisar den inskrift, som van Düren inristat å den väster om södra hufvudingången befintliga sträfpelaren. Å den stentafla, som där haft sin plats, och som ännu förvaras i kryptan, har han inristat sitt namn jämte orden: »Got help (med runskrift) Adams börn» och årtalet 1525. Därunder finnes en skildring af slaget vid Lund mellan Sören Norrbys och Fredrik den förstes folk nämnda år.

Fyndet af en bulla från tiden o. 1500 under en af sträfpelarne på norra sidan tyckes visa, att van Düren äfven

Fig. 4. Skulptur i Stockholms Storkyrka.

arbetat där. Jag skulle f. ö. af flera skäl vara böjd för att antaga, att han uppbyggt eller ombyggt så godt som samt-

liga sträfpelare å domkyrkan¹). — Ett annat monument visar, att den nu gammal vordne mästaren ännu 1527 arbetade vid kyrkan. Å en kolonnbas, fig. 6, i skeppets västra del

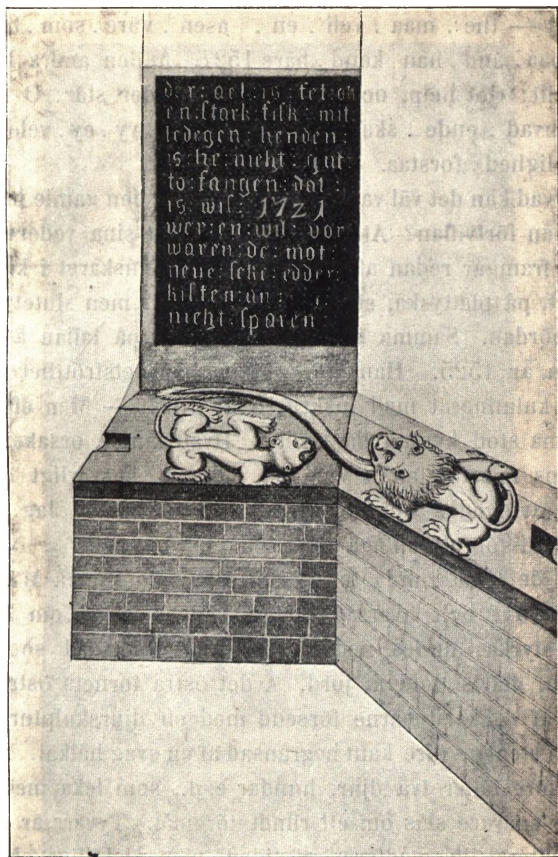

Fig. 5. Skulptur i Stockholms Storkyrka. Bilden efter Abildgaards teckning, antagligen af år 1754.

¹) Att som Weibull (p. 1. m. fl. ställen) påstå, att sträfpelarne uppfördes under midten af 1200-talet är djärft och knappast riktigt. För att taga endast ett exempel så saknar kyrkan i det närbelägna Dalby sträfpelare, fastän hvalfven äro ungefär samtidiga eller troligen t. o. m. något yngre.

har han uthuggit två skulpturer: å ena sidan en åsna, som störtat, och å den andra en man, som med en skrapa bereder åsnans hud. Å förstnämnda stället står — mästaren har nu vistats så länge i landet, att han hunnit tillegna sig språket — the . maa . vell . en . | asen . väre . som . tager . | mer . paa . änd . han | kand . bäre 1527. Å den andra läses i runskrift: Got help, och på plinten inunder står: O herre . gud . hvad . ende . skal . thet . faa . thet . vy . ey . vele . vor . skróbelighed . forstaa.

Hvad kan det väl vara, som förorsakar den gamle mannen en sådan förtviflan? Att hans lif ej saknat sina vedervärdigheter, framgår redan af inskriften på brunnskaret i kryptan, där det, på plattyska, står: Början är god, men slutet måste bära bördan. Samma sentens möter oss på taflan å sträfpelaren år 1525. Hans bitterhet och arbetströtthet tyckes så ha kulminerat med inskriften år 1527. — Men efter allt att döma stod kyrkan då färdig! Hvad kunde orsaken vara till hans misströstan? Var det ett nytt besvärligt arbete, som påtvingades honom i hans ålders höst? Jag skulle vara böjd för att antaga detta.

Å de båda runda torn, som ännu stå kvar å Malmöhus' slott och hvars 7-meters väggar vittna om fästets forna styrka, finnes nederst en svagt hålkälad sockel af gråsten, delvis dold af jord. Å det östra tornets östra sida är en af sockelstenarne försedd med en djurskulptur i hög relief, i stenens öfre kant begränsad af en svag hålkäl. Skulpturen föreställer två djur, hundar e. d., som leka med eller kanske snarare slås om ett rundt föremål. Tyvärr är skulpturen ytterst illa medfaren af tiden, men åtskilliga skäl såsom djurens hållning, vissa detaljer samt deras egendommiga placering å det eljest fullkomligt oornerade tornet, tala kraftigt för, att de utförts af mästare Adam. Ty det finnes många analoga djurfigurer af hans hand både i Stockholm, Lund och Köpenhamn.

Äfven å västra tornet finnes en ornerad sockelsten. Stenen är något mindre än den förra, och liksom denna

försedd med en hålkål uppill. Midt på densamma är en sköld anbragt i relief, och på denna är ett halster utbugget. Det är naturligtvis konstnärens märke. Detta tyckes strida mot antagandet, att van Düren varit upphofsmanen, ty det

Fig. 6. Skulptur å kolonnbas i Lunds domkyrka.

stenhuggararemärke, som han år 1505 inristat i Glimmingestenhuggararemärke, hus, är ett annat. Men å andra sidan, hvad hindrade mästern Adam från att byta ut sitt enkla stenhuggararemärke. Särskildt då han ombyggt Nordens rikaste och kanske mest betydelsefulla byggnadsverk, Laurentiidömen i Lund, hvad hindrade honom från att laga Laurentii symbol, halstret,

till märke i sin sköld. Och anbringandet af sköldar såsom dekorativa element utmärker just en mängd af van Dürens arbeten. Än mera: å den sträfpelare, som han 1525 uppförde å domkyrkans södra sida till minne af striden mellan Sören Norrbys och konungens folk, där har han, å den skråkantiga, svagt hålkälade sockeln, anbragt sitt namn Adam med hvarje bokstaf för sig uthuggen å en sköld.

I det inre af det undre stora tunnhvalfvet i Malmöhus¹ finnas tre omotiverade stöd anbragta upp mot tunnhvalfvet. Det är ett kapital, ett skaft och en bas af kraftiga dimensioner. Sammansatta bilda de en kolonn af ett utseende, som visserligen ej är i särskild grad karaktäristiskt, men som dock öfverensstämmer med van Dürens smak och anda.

Ofvan anförda fakta väga synnerligen starkt för ett antagande att Malmöhus' slott återuppförts af Adam van Düren. Måhända var det detta stora arbete, som föranledde honom att inrista de misströstande orden i Lunds domkyrka år 1527.

När denna ombyggnad började, kan jag icke säga. Måhända var det redan efter branden 1529, men sannolikt först under Kristian III:s tid, år 1537.

Ännu ett spår har jag funnit af mästern Adam, hvilket på intet sätt jäfvar antagandet, att han arbetat i Malmö.

I Fredrik den Förstes danske Registranter finnes en anteckning om ett bref af år 1532, ställt till ambassadören, af följande innehåll:

»Doem v. Dywrenn ko Ma. thienner eth pasburd wti Tysland oc hiid tiilbaghe«.

Visserligen står det Doem och ej Adam. Men den tiden var man ej så noga med sin rättstafning. Doem är antagligen en felskrifning för Daem, och det finnes många exempel på att Adam förkortats till Daem. Så kallades, för att taga ett exempel, kölnermästaren Adam van Loewen ofta Daem i st. f. Adam, liksom man skref Thonis van Worms i st. f. Anton von Worms.

*

*

*

Härmed är van Dörens verksamhet skildrad i breda drag. Han var tvifvelsutan den slutande medeltidens främsta konstnärspersonlighet i Norden. Om också hans förmåga som bildhuggare kunde varit åtskilligt större, så kan man ej förneka hvarken hans skicklighet som byggmästare ej heller hans originella begåfning och ovanligt rika fantasi. Hans verksamhet har varit betydelsefull och omväxlande ej minst därför att den omfattat tvenne konstarter, och hans namn skall sent glömmas i Skånes historia; ty uppförandet af Glimmingehus och ombyggandet af Lunds domkyrka vittnar enbart detta om en mäktig andes skaparekraft.